

Висновки з проведеного дослідження. Природа – наймогутніший фактор виховання дитини, завдяки якому вона стає розумною, внутрішньо красивою, моральною, доброю і милосердною, непримиримою до зла. Сформуванню екологічної компетентності на доступному для дошкільника рівні, яка стане базовою для подальшої екологічної вихованості, культури особистості, важливо для збереження не тільки довкілля, а й популяції людини. У ДНЗ це має бути одним із провідних напрямів виховання. Перспективу подальших досліджень із зазначеної проблеми вбачаємо в з'ясуванні ролі та суті методичної роботи з вихователями, яка б озброювала їх дієвим інструментарієм екологічного виховання дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Наук. керівник: А. Богуш. — К.: Видавництво, 2012. — 26 с.
2. Хуторской А. Современная дидактика / А. Хуторской. — СПб.: Питер, 2001. — 544 с.
3. Федорова М. Психологічні основи виховання моральних цінностей особистості / М. Федорова // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне : РДГУ, 2016. — Випуск 13 (56). — С. 138–141.
4. Сухорукова Г. Уроки мислення серед природи: Естетичні комплекси за В. Сухомлинським / Г. Сухорукова // Дошкільне виховання. — 2003. — № 9. — С. 7–9.

УДК 373.31:159.9.019.4

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Мірошниченко О.М., вихователь групи продовженого дня
Харківська загальноосвітня школа I–III ступенів № 110
Харківської міської ради Харківської області

Стаття присвячена основним аспектам психолого-педагогічних особливостей формування поведінки молодших школярів. Здійснено спробу довести, що в молодшому шкільному віці закладаються навички здоров'язбережувальної поведінки. У статті теоретично обґрунтовані структурні компоненти поведінки та засоби поведінкової діяльності, розглянуті інструменти активної поведінки.

Ключові слова: поведінка, активність, мотив, вміння, навичка, звичка, гра, праця, молодші школярі, навчально-виховний процес, здоров'я.

Статья посвящена основным аспектам психолого-педагогических особенностей формирования поведения младших школьников. Предпринята попытка доказать, что в младшем школьном возрасте закладываются навыки здоровьесберегающего поведения. В статье теоретически обоснованы структурные компоненты поведения и средства поведенческой деятельности, рассмотрены инструменты активного поведения.

Ключевые слова: поведение, активность, мотив, умение, навык, привычка, игра, труд, младшие школьники, учебно-воспитательный процесс, здоровье.

Miroshnichenko O.N. BASIC ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF FORMING OF BEHAVIOR OF PUPILS

The article discusses the main aspects of psycho-pedagogical features of formation of pupils behavior. An attempt was made to prove that in the early school years it is important to develop the skills of health-saving behavior. The article theoretically justifies the structural components of behavior and means of behavioral activities, considered tools of active behavior.

Key words: behavior, activity, motive, ability, skill, habit, play, work, junior schoolchildren, educational and educator process, health.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена необхідністю виконання пріоритетних завдань у галузі освіти, визначених Законом України «Про освіту», державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI ст.»), нагальністю вирішення проблем повноцінного розвит-

ку особистості та підвищення ефективності навчально-виховного процесу [4, с. 3].

На сучасному етапі становлення психолого-педагогічної практики залишається важливим питання розвитку здоров'язбережувальної поведінки дітей молодшого шкільного віку, коли вступ до школи вима-

гає від дитини усвідомлення своєї діяльності та поведінки у зв'язку з необхідністю адаптації до шкільних вимог та навчально-виховного процесу.

Отже, доцільним є ретельне вивчення особливостей поведінки дітей на цих етапах онтогенезу, а також створення оптимальних умов для нього у процесі педагогічного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема розвитку поведінки дітей у педагогічній та психологічній науках вирішувалася шляхом вивчення таких її взаємопов'язаних аспектів, як формування мотиваційної сфери дітей (Дж. Аткинсон, М. Боришевський, Л. Божович, К. Вазіна, Т. Єндовицька, В. Іванніков, І. Купцов, Л. Максимов, Т. Нумменманс, Л. Роуз-Краснон, О. Смирнова, Н. Толстих, Н. Циркун), усвідомлення ними своєї діяльності та поведінки (О. Вангер, Л. Виготський, Д. Ельконін, З. Істоміна, І. Кайдановська, О. Кононенко, В. Котирло, С. Кулачковська, А. Лагутіна, О. Леонт'єв, Л. Ліпсіт, М. Лісіна, З. Мануйленко, Р. Мей, Н. Морозова, Я. Неверович, Я. Пономар'єв, Х. Рііз, С. Рубцова, С. Якобсон).

В етнопедагогічній літературі С. Стефанюк пояснює взаємозв'язок поведінки людини з її здоров'ям. Авторка стверджує, що здоровий спосіб життя людини у психолого-педагогічній сфері полягає у формуванні цілісно й різнобічно розвиненої особистості, водночас основним завданням визначається не лише виховання окремих позитивних рис, але й опанування людиною таких гуманних категорій як «свобода вибору», «усвідомлення загальногуманістичних цінностей» через вихід із духовної кризи. Відомо, що основою виховання є єдність між словами і вчинками. Про проблеми екології душі й тіла, звичайно, не можна тільки говорити чи писати. Для прикладу візьмемо один із напрямів виховання: «екологічна освіта», як складова частина загальної освіти, потребує постійної уваги, як це ми бачимо в етнопедагогічних традиціях – адже соціально-природне середовище є як у національному, так і в глобальному масштабі об'єктом високої політики, а також увагою до людини, природи, суспільства. Щодо природного середовища, то тут поведінка людини зумовила кризу (в результаті відходу від традицій етнопедагогіки): і не тільки в економіці, але й у духовній сфері. Тому однією з рис етнопедагогічної освіти є аксіома, що той, хто нищить, сам стає жертвою:

¹ Отже, таке саме може статися з поведінкою людини не тільки до природи, а й до самої себе. Основним завданням сім'ї і школи є виховання поведінки молодших школярів, направлених на збереження і зміцнення здоров'я.

патологічні процеси в природі зумовили патологічні процеси в організмах і в душах. Порушення рівноваги між матеріальним, культурним і науково-технічним прогресом уже призвело до зниження рівня розумової та емоційної адаптації людини (зростання психічних відхилень, девіантної поведінки). Народні традиції – засторога й умова виживання для людини: без збереження гармонії між людиною й силами природи на нас чекає катастрофа. Нині ми бачимо, що постійно виникають екологічні проблеми, пов'язані з поведінкою людей, націленою на збільшення матеріальних благ. В основі бездумного руйнування природного середовища лежить ілюзорність спроможності взяти все від природи, не чекаючи від неї милості [7, с. 5].¹

Актуальність і практична значущість психолого-педагогічних особливостей формування поведінки молодших школярів у здоров'язбережувальному аспекті визначає необхідність формування відповідних знань педагогів на всіх етапах онтогенезу особистості, зокрема й у молодших школярів.

Перед учителями початкових класів та іншими зацікавленими особами постають важливі соціально-педагогічні завдання з цієї проблеми. Звичайно, що на поведінку дитини впливає її оточення з самого народження. Педагоги намагаються формувати всебічно розвинених особистостей, які усвідомлено мають ставитися до свого здоров'я та здоров'я оточуючих.

Однак практика показує, що навчально-виховний процес у молодших школярів часто викликає напруженість, унаслідок чого можуть розвинути симптоми порушення поведінки. Крім цього, у період навчання з 1 по 9 класи кількість здорових дітей зменшується в 4 рази.

Постановка завдання. З огляду на вищевикладене, можна сформулювати завдання статті – виділити структурні компоненти поведінки; теоретично обґрунтувати засоби поведінкової діяльності; розглянути інструменти активної поведінки; розтлумачити такі дефініції, як-от: поведінка, набута поведінка та навички здоров'язбережувальної поведінки; зробити акцент на основних аспектах формування здоров'язбережувальної поведінки молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальною характеристикою живих істот є їхня активність. Саме активність забезпечує підтримку життєво важливих зв'язків усіх істот із навколишнім світом. Джерелом активності живих організмів є потреби, завдяки яким усе живе діє певним чином та в певному напрямі. Активність лю-

дини зумовлена потребами, які формуються в суспільстві в процесі виховання.

Активність людини є джерелом її розвитку, визначає поведінку та діяльність і є її рушійною силою. Принципова відмінність між цими дефініціями полягає в тому, що поведінка та діяльність виходять із потреби в предметі, а активність – із потреби в діяльності. До того ж, активність начебто передуює поведінці та діяльності в часі: до початку діяльності та поведінки ми активно вибираємо, що саме бажано, вільно плануємо, думаємо, за допомогою яких засобів чогось досягти. Але активність не тільки передуює поведінці, а й «супроводжує» її протягом усього процесу. Не можна уявити оптимальну поведінку чи діяльність, позбавлену активності.

Розраховуючи свої сили, час, можливість для досягнення тієї чи іншої мети, за допомогою активності ми мобілізуємо свої здібності, переборюємо інерцію. Поведінка є «особистісно забарвленою», оскільки здійснюється у певному напрямі, з певною орієнтацією (на себе, на інших тощо).

Поведінка – форма адаптації, що здійснюється шляхом зміни взаємодії організму з факторами довкілля. Відповідність поведінки потребам організму (біологічним і соціальним) й умовам середовища – найважливіший чинник гармонійного розвитку та повноцінного існування людини. І, навпаки, невідповідність поведінки умовам середовища (біологічного чи соціального) – шлях до хвороб, конфліктних ситуацій у сім'ї, школі та на роботі, а іноді – й до передчасної смерті.

Набута поведінка – це, насамперед, умовні рефлекси, які формуються завдяки навчанню й вихованню. Вони можуть об'єднуватися в складні комплекси, що призводить до формування динамічних стереотипів (звичок, навичок).

У житті людини поведінка відіграє вагомий роль, виконуючи ряд позитивних функцій. Отже, охарактеризуємо кожен структурний компонент поведінки: 1) детермінантою будь-якої поведінки є потреба. Людські потреби формуються у процесі соціалізації й поділяються на види залежно від: предмета (матеріальні, духовні) та походження (природні – нижчі та культурні – вищі). Потреба – це такий стан живої істоти, який виявляє залежність від конкретних умов її існування і породжує активність щодо цих умов. Потреба завжди є поштовхом до прояву активності, однак людина в поведінці керується також певними мотивами;

2) мотив – це спонукання до поведінки, пов'язане із задоволенням потреб, в яких визначається спрямованість суб'єкта. Завичай поведінка людини є полімотивованою – одночасно спрацьовують кілька мотивів. Потреби становлять сутність, провідну рушійну силу різних видів людської активності, а мотиви є конкретними різноманітними проявами цієї сутності. Мотивація та мотиви розглядаються у психології як причини, що визначають вибір спрямованості поведінки суб'єкта. Мотиви бувають неусвідомлюваними (як результат витіснення через вік, підсвідоме походження тощо) й усвідомлюваними (ті, які людина може виразити словесно). Не завжди мотиви ідентично співвідносяться з метою – за різних мотивів може бути однакова мета, і навпаки; 3) мета – це уявний кінцевий результат діяльності (те, чого людина прагне досягнути). Досягнення цілі часто має перспективний характер, вона втілюється в окремі завдання, вирішення яких наближає до самої мети; 4) дія – це реалізаційний компонент, націлений на виконання певного завдання; 5) операція – це спосіб виконання дії, що залежить від умов, в яких вона відбувається і, як правило, є малоусвідомленою або неусвідомленою. Одну і ту саму дію можна виконати в різний спосіб або за допомогою різних операцій. Операції характеризують технічний бік дії, що виконується; 6) контроль – співставлення отриманих результатів з метою. Контроль може бути поточним (під час розгортання поведінкових дій). Заключний контроль здійснюється по завершенні діяльності; 7) оцінка – виявлення ступеня збігу результатів і мети. Якщо досягнення збігаються чи перевищують очікування, людина оцінює поведінку позитивно. У разі отримання результатів, нижчих за заплановані, оцінка є негативною [5; 6].²

Позитивний результат поведінки потребує від людини оволодіння необхідними засобами. Насамперед, воно передбачає вироблення в молодших школярів вмінь і навичок користування ними заради досягнення поставленої мети.

Під час застосування тих чи інших інструментів (способів, прийомів, механізмів) кожна людина, перш за все, уявляє, як діяти, як застосовувати ті чи інші знаряддя.

Особливої уваги заслуговують знання. Однак знання не існують заради знань, вони тісно пов'язані з діями. І дорослому, і дитині дії з предметами дають одночасно знання про їхні властивості та можливість поводження з ними. Знання затверджують поведінку і піднімають на більш високий рівень усвідомленості, підвищують впевненість людини у правильності її виконання.

² Крім перелічених структурних компонентів поведінки, слід ураховувати, що поведінка людини супроводжується активністю та підкріплюється волею, мисленням і наполегливістю.

Знання умовно поділяються на практичні (використовуються в практично-побутових ситуаціях) та теоретичні (основи наук, що є основою світогляду).

Уміння та навички необхідні для формування здоров'язбережувальної поведінки молодших школярів. Уміння – це здатність до дії, яка ще не досягла найвищого рівня сформованості й здійснюється повністю свідомо. Навичка – здатність до дії, що досягла найвищого рівня сформованості, здійснюється автоматизовано без усвідомлення проміжних кроків [5, с. 189].

Навички здоров'язбережувальної поведінки – усталені способи діяльності учнів, автоматизовані вміння в конкретних життєвих або навчальних умовах та обставинах на користь збереження, зміцнення і формування здоров'я. Можна припустити, що здоров'язбережувальна поведінка – це життєві навички (компетентності), які щоденно використовує учень (наприклад, життєві навички, що сприяють фізичному здоров'ю, – санітарно-гігієнічні, режим праці та відпочинку, навички рухової активності, раціонального харчування тощо).³

Процес роботи з молодшими школярами з виховання здоров'язбережувальної поведінки має бути орієнтований на вікові особливості (саме в дошкільному та молодшому шкільному віці діти активно пізнають світ і в цей період важливо формувати здоров'язбережувальну поведінку, закладати основи знань, умінь, навичок з основ безпеки життєдіяльності) та індивідуальний темп розвитку кожного з учнів, їхній адаптаційний ресурс; важливо створити комфортний і здоров'язбережувальний клімат; підтримувати зв'язок «сім'я – учень – педагог»; правильно підібрати зміст, засоби, форми, методи, умови навчання та виховання, які сприяють позитивній мотивації до активної реалізації здоров'язбережувальної поведінки. На основі вищевказаного, у перспективі ми бачимо особистість, яка веде здоровий спосіб життя та усвідомлено ставиться до свого здоров'я і здоров'я оточуючих, що має найвищий рівень – культуру здоров'я.

Існують певні особливості розвитку потреб людини. Так, дії маленької дитини, яка самостійно користується ложкою, не можна віднести цілком до тих, що задовольняють природні потреби. Сама ложка зовсім не потрібна для задоволення потреби в їжі. Але під впливом виховання подібні предмети виступають для дитини необхідною умовою такого задоволення. Не сама потреба

як така, а суспільно прийняті способи її задоволення починають диктувати форми поведінки.

Отже, вже на перших стадіях розвитку активності дитини її стимулами стають не біологічно значущі речі, а способи їх людського використання, тобто функції цих речей у суспільній практиці. Форми поведінки, які засвоює дитина, – це вироблені суспільством способи поводження з речами, відповідно до їхніх функцій у людській практиці: за столом сидіти, ложкою їсти тощо.

Виховуючи дітей, батьки та вчителі вчать їх суспільно узвичаєних способів поводження з відповідними речами, людських форм задоволення своїх потреб за допомогою певних речей і дій із ними. Таким чином, під впливом соціальних умов, за яких задовольняються потреби дитини, її поведінка починає детермінувати не тільки біологічним значенням речей, а ще й їхнім суспільним значенням.

Активність людини вже з раннього віку регулюється досвідом усього людства і вимогами суспільства. Цей тип поведінки настільки специфічний, що для його позначення у психології застосовується термін «діяльність» [6, с. 270–271].

Дитина приходить до школи з величезним бажанням вчитися. Вона переживає стан радісного подиву перед школою, перед таємницями, які на неї чекають. Головною діяльністю для неї стає навчання. Учні початкової школи ще не усвідомлюють конкретно, для чого їм потрібно вчитися. Зрозуміло їм одне, що всі діти їхнього віку та старші вчаться, тому й вони повинні ходити до школи. Їх приваблюють шкільна форма, ранець, зошити, ручки, підручники, парти, дошка, дзвоники. Спонукальною силою для дітей стає учитель. Його авторитет для учнів початкових класів є найвищим, порівняно навіть з авторитетом батьків. «Так говорить наша вчителька, так вона робить», – такими аргументами регулюється тепер їхня поведінка вдома. Уже через кілька тижнів після вступу до школи молодших школярів приваблює дійовий бік навчання: читати, писати, лічити, розповідати, малювати, їм подобається виконувати завдання вчителя, чути оцінні судження. Тільки після виникнення інтересу до результатів своєї навчальної праці формується інтерес до змісту навчальної діяльності, потреба оволодіти знаннями. Саме в цьому розкриваються провідні мотиви їхньої поведінки в навчанні.

Гра – це провідний вид діяльності молодших школярів, який полягає в емоційному освоєнні соціального досвіду та емо-

³ Ще один елемент поведінки та діяльності – звичка. Звичка – це негнучка (іноді й нерозумна) частина діяльності, що не має свідомої мети.

ційному задоволенні й є ефективним щодо застосування в навчально-виховному процесі.

Гра (за А. Петровським) – форма діяльності в умовних ситуаціях, спрямована на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, зафіксованого в соціально закріплених способах здійснення предметних дій, у предметах науки і культури. У грі як особливому виді суспільної практики відтворюються норми людського життя і поведінки, підпорядкування яким забезпечує пізнання і засвоєння предметної і соціальної дійсності, інтелектуальний, емоційний та моральний розвиток особистості [3, с. 25].

Теорію гри, яка виходить з визначення її соціальної природи, розробляли Є. Аркін, Л. Виготський, О. Леонтьєв. Пов'язуючи гру з орієнтованою поведінкою, Д. Ельконін визначає гру як діяльність, в якій утворюється і вдосконалюється керування поведінкою. Відмінними ознаками розгортання гри є швидка зміна ситуацій, в яких перебуває об'єкт після дій із ним, і швидке пристосування дій до нової ситуації [1; 2].

Праця – свідомо діяльність людини, спрямована на створення матеріальних та духовних благ. Праця є необхідною умовою розвитку та існування людини.

Навички поведінки мають велике значення у формуванні властивостей особистості. Вони складаються на основі знань про норми поведінки та закріплюються вправами. Навички поведінки лежать в основі звичних форм поведінки. Шляхом багаторазового повторення в дитини можуть сформуватися навички здоров'язбережувальної поведінки.

Висновки з проведеного дослідження. Вищезазначене дає змогу дійти висновку, що формування поведінки молодших школярів у здоров'язбережувальному аспекті являє собою складний, багатогранний навчально-виховний процес, який потребує особливої уваги з боку сім'ї та школи.

Основними структурними компонентами поведінки вважаються: потреба, мотив, мета, дія, операція, контроль та оцінка, що супроводжуються активністю та підкріплюються волею, мисленням і наполегливістю.

Засобами поведінкової діяльності є знання, уміння, навички, звички. Інструменти активної поведінки – це гра, навчання, праця.

Відомо, що активність молодшого школяра починається з народження, регулюється досвідом усього людства та вимогами суспільства. Цей специфічний тип поведінки досліджувало чимало психологів і для його позначення використовується термін «діяльність».

Отже, оскільки поведінка молодших школярів формується під впливом соціальних умов, за яких задовольняються потреби дитини та поведінка учня починає детермінувати не тільки біологічним значенням речей, а ще й їх суспільним значенням, важливим постає питання пропаганди здорового способу життя серед учнів початкових класів. Саме в цей період розвитку необхідно націлити поведінку учня у правильному напрямі. Власний приклад батьків та вчителя, ЗМІ відіграють провідну роль у формуванні здоров'язбережувальної поведінки молодшого школяра.

Формування здоров'язбережувальної поведінки вимагає чіткої мотивації, тренувань (вправи, розгляд та програвання ситуацій, практичні завдання та ін.), змістовності, підбору форм особливого інтегрованого підходу, який передбачає залучення різних методів, що сприяють зміцненню здоров'я і, в перспективі, підвищують якість життя загалом.

Втім, розглянуті аспекти зазначеної проблеми не вичерпують всіх питань і не претендують на всебічне її розкриття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1991. – 479 с.
2. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – 4-е изд. – М. : Издательство МГУ, 1981. – 583 с.
3. Петровский А.В. Быть личностью / А.В. Петровский. – М.: Педагогика, 1990. – 112 с.
4. Поуль В.С. Психологічні умови розвитку вольової поведінки у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В.С. Поуль ; ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Х. : [б. в.], 2014. – 260 с.
5. Сергеевкова О.П., Столярчук О.А., Коновалова О.П., Пасека О.В. Загальна психологія. [Навч. посіб.] – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
6. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Загальна психологія. [Підручник]. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
7. Стефанюк С.К. Народна валеологія козацької держави / Народознавча валеологія, ч. II – Х. : Крок, 1999. – 94 с.